

Népoktatás a Küküllői Református Egyházmegyében

A Küküllői Református Egyházmegye a többi református egyházmegyéhez hasonlóan a korábbi katolikus egyházigazgatás területi beosztását követve jött létre 1550 és 1556 között, a küküllői katolikus főesperesség helyén. A kolozsvári 1556. évi zsinaton a protestáns (evangélikus) küküllői egyházmegyét az enyedi lelkész-esperes, Macerius Ambrus képviselte, bár az akkor még a telegdi (később marosi egyházmegye) főesperességhez tartozó nagytermi lelkész, Hunyadi János, akit az 18. században az egyházmegye első espereseként neveztek meg, részt vett a zsinaton, mint a telegdi tractus esperese. A teljes különválás után a küküllői egyházmegye első esperese Hunyadi János lett.¹ Az egyházmegye az evangélikusok és a reformátusok szétválásakor egyesült a bonyhai káptalannal, a végleges kialakulása viszont csak a 17. század elején következett be.²

1567-ben, amikor a nem sokkal azelőtt megalakult református egyház elkötelezte magát a II. Helvét Hitvallás mellett, a hitvallási iratot a küküllői egyházmegye nevében Hunyadi írta alá. Az unitárius tanok elterjedése a küküllői egyházmegyét is érintette, 1564 után legkevesebb kilenc gyülekezet tért át (Illyés szerint az egyházmegye gyülekezeteinek közel fele unitárius lett), de ezek többsége egy évtizeddel később, a kerelőszentpáli csata után újra reformátussá lett.³

Az egyházmegye gyülekezeteinek pontos számát nehéz meghatározni, első pontosabb adataink csak a 17. század közepéről vannak. Dadai János esperessége alatt 1640-ben az egyházmegyének 30 anyagyülekezte volt, 1673-ban 32, Zoványi szerint csak 24.⁴ Benkő József szerint 1766-ban 36 anyaegyházközség volt az egyházmegyében.⁵ A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a 17–18. században összesen 39 anyaegyházközség volt, de ebből három gyülekezet (Csapószentgyörgy, Marosdátos, Kerelő) még 1658-ban elveszítette az anyagyházközségi besorolását, a kerelőszentpáli pedig 1740-ben. Több olyan gyülekezet is van, amelyik eredetileg

* Kolumbán Vilmos József (Barót, 1974) középiskolai tanulmányait Baróton és Kolozsváron végezte, 1998-ban fejezte be teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 2000-től az egyháztörténeti tanszék tanára. 2005-ben védte meg Debrecenben a doktori disszertációját. Kutatási területe: a 18. századi erdélyi református egyháztörténet, iskolatörténet és teológia-történet.

¹ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. V. kötet. Budapest 1905, 207.

² Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977, 357. Illyés Géza: A küküllői református egyházmegye kialakulása és első esperesei. In: *Református Szemle* 1932, 133–134.

³ Illyés Géza: i. m. 133–134. lásd még: Kénosi Tózsér János–Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. II. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2009. 381–391.

⁴ Illyés Géza: i. m. 134. Uo. ill. Zoványi Jenő: i. m. 357.

⁵ Benkő József: *Erdély*. Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy – Barót, 2014, 437–438.

filia volt, de vagy a főúri támogatásnak köszönhetően vagy a népességnövekedés folytán kérte a besorolásának megváltoztatását.⁶

Az egyházmegye leghíresebb gyülekezete a küküllővári volt, a 18. század közepéig a küküllővári lelkészek – néhány kivételtől eltekintve – egyben az egyházmegye esperesi tisztségét is betöltötték. Iskolája jó hírű, messze kiemelkedett a korabeli iskolák közül azzal, hogy öt tanítót foglalkoztatott.⁷

Sajnos az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek csak 1648-tól maradtak fenn, az egyházmegye korábbi történetéről csak másodlagos forrásaink vannak, az egyes gyülekezet korábbi történetének rekonstruálása szinte lehetetlen. Ez a hiányosság érinti az küküllői egyházmegye területén működő népiskolák történetét is, az első ide vonatkozó forrásaink a már említett vizitációs jegyzőkönyvek és az ellenőrizhetetlen hagyomány. Az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek 1648-tól kezdődően többé-kevésbé folyamatosak, így az egyes gyülekezetekben működő tanítók-lévíták, illetve iskolák történetének rekonstruálása már könnyebbnek bizonyul.⁸ Adatok tehát a 17. század második felétől állnak rendelkezésre, a korábbi időszak iskolatörténetéről semmit sem tudunk.

A vizsgált korszakban (1648–1800) a küküllői egyházmegye összesen 53 anya-egyházközségből és leányegyházközségből (filiából) állt, ebből a 17. században 22 településen működött református mester (tanító) vagy lévita, a 18. században pedig már 43 azon települések száma, ahol a református egyházközségben van tanító, lévita, esetleg külön iskolaépület (osztály).⁹

⁶ Ósz Sándor Előd: Anya- és leányegyházközség viszonya a Küküllői Református Egyházmegyében. In: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere, III. 1648–1800, Kutyalva-Marosbogát*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlé teszi Buzogány Dezső – Kovács Mária Márta – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Sipos Dávid. Koinonia, Kolozsvár 2009, 22–24.

⁷ Illyés Géza: i. m. 135.

⁸ A Küküllői Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 2008–2012 között négy kötetben jelent meg. Ezek a következők: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere, I. 1648–1800, Ádámos – Dányán*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlé teszi Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. Koinonia, Kolozsvár 2008. *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere, II. 1648–1800, Désfalva – Kórodszentmárton*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlé teszi Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. Koinonia, Kolozsvár 2009. *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere, III. 1648–1800, Kutyalva – Marosbogát*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlé teszi Buzogány Dezső – Kovács Mária Márta – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Sipos Dávid. Koinonia, Kolozsvár 2009.; *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere, IV. 1648–1800, Maroscsapó – Vámosgálfalva*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közlé teszi Buzogány Dezső – Kovács Mária Márta – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Sipos Dávid. Koinonia, Kolozsvár 2012.

⁹ A közzélekedéssel ellenétben a reformáció nem hozta el azonnal az iskolák népszerűségét és mindamellett, hogy a reformátorok sürgették az népiskolák felállítását, a teljes iskolahálózat kiépítése csak a 18–19. század fordulójára fejeződött be. Számátalan olyan zsinati határozat maradt fenn, amelyben sürgetik a falusi iskolák, illetve a leányiskolák alapítását. *Erdélyi Református zsinatok iratai I.*

Tanítók, mesterek, lévíták

Az erdélyi református egyház sem a 17., sem a 18. században nem foglalkozott tanítóképzéssel. Három kollégiumának (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely) működése a lelkészképzésben csúcsosodott, és csupán a 18. század közepén bővítették a képzést, amikor a kolozsvári kollégiumban jogi tudományok tanáraként alkalmazták Huszti Andrást.¹⁰

Így ennek eredményeként a 17–18. századi mesterek, lévíták jelentős része nem hivatásszerűen végezte a tanítói munkát, hanem a kollégiumi tanulmányait megszakítva, ideiglenes rektorságot (akadémiai rektorság) vállaltak, s az így szerzett jövedelemből néhány év után folytatták tanulmányaikat, később pedig lelkészként helyezkedtek el. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a 17. századi tanítók többsége a tanítói hivatást csak átmenti, pénz- és tapasztaltszerzési lehetőségnek tekintette, nem önálló hivatásnak.

A fent említett okok, illetve a pap- és értelemszerűen tanítómarasztás szokása folytán mesterei-tanítói szolgálati idejük emiatt rövid, legtöbb esetben csupán 1-4 év közötti időt töltenek egy gyülekezetben. A korabeli szokás szerint ugyanis a gyülekezet évenként döntött arról, hogy fungens lelkészt és tanítót „marasztják-e”, vagy más lelkészt, mestert választanak. Ritkán előfordult az is, hogy a tanítók néhány év kihagyással ugyanabba a gyülekezetbe tértek vissza. Így például Dicsőszentmártonban Tusán Tamást 1745-ben elbocsátották a tanítóságból, de később 1760–1762 között ismét ő töltötte be a tanítói állást.¹¹ Ugyanígy helyzetben volt Petri András Küküllőalmáson 1712–1720, 1722–1727 és 1730–1738 között.¹²

A 18. század második felétől egy új tendencia mutatkozott. Megnőtt azoknak a tanítóknak a száma, akik beiratkoztak valamelyik kollégiumba, de nem szereztek lelkészi képesítést, hanem tanítóként, mesterként vagy lévítaként szolgáltak. Talán kijelenthető, a század második felének szemléletváltása a tanítói – mesterei hivatás kiteljesedését takarja, egyre többen tartották karrierlehetőségnek a tanítóskodást.¹³

A mesterek-tanítók képzési helyét illetően nem lehet egyértelmű következtetést levonni. A 17. század közepén a tanítók többsége a nagyenyedi vagy a marosvásárhelyi kollégiumban kezdte el tanulmányait, vagy oda tért vissza tanulmányait folytatni. A 17. század utolsó negyedétől kezdődően viszont számtalan olyan tanítóról is tudomásunk van, akik az előbb említett két kollégium mellett Erdély többi református kollégiumába, gimnáziumába iratkoztak be: Kolozsvár, Székelyudvarhely, Szászváros, sárospataki-gyulafehérvári kollégium vagy Sáros-

1591–1714. Sajtó alá rendezte: Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Ősz Sándor Előd, Sipos Gábor. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 2016, 357., 367.

¹⁰ Bővebben lásd: Török István: *A Kolozsvári ev. ref. collegium története*. II. kötet, Kolozsvár 1905, 28.

¹¹ KRETK II. 56., 58.

¹² KRETK III. 544–545.

¹³ Az állandósult tanítóskodásról lásd a tanítók névsorát: KRETK I. 406–411., KRETK II. 450–458., KRETK III. 539–548., KRETK IV. 598–608.

paták.¹⁴ Az egyes gyülekezetekben szolgáló tanítók képzési helyét illetően nem figyelhető meg az, hogy csak egyetlen iskolából fogadtak volna tanítót, a gyülekezetek nem tettek különbséget a különböző kollégiumból jövők közt. Küküllővár volt az egyetlen olyan iskola, ahol 1643–1815 között három tanító kivételével kizárólag csak nagyenyedi diákot alkalmaztak tanítónak (1643–1815 között 34-en tanítottak Küküllőváron).¹⁵ A három kivétel közül Gyulai János Sárospatakon subscribált 1669-ben, Papolczi Miklós Marosvásárhelyen 1670-ben, Bölöni Zsigmond 1700-ban Marosvásárhelyen, 1704-ben Nagyenyeden subscribált. További két tanító szintén kettős subscriptioval szerepel a névsorban. Szatmári András 1708-ban és Bedő Máté 1732-ben iratkozott be a székelyudvarhelyi gimnáziumba, de mindketten Enyeden fejezték be tanulmányaikat.¹⁶

A mesterek, tanítók alkalmazása és fizetése

Nem tudjuk pontosan azt, hogy mikor vezették be az erdélyi református egyházba a rendszeres esperesi vizitációt, ahogyan azt sem, hogy mikortól vezettek jegyzőkönyvet a látogatásról, az első vizitációs jegyzőkönyvek a 17. század közepétől maradtak fenn. Az viszont egyértelműen kiderül, hogy a vizitáció során az egyházmegye előjárósága nemcsak a lelkész munkáját, magatartását vizsgálta, hanem a tanítóval kapcsolatosan is ugyanazt a vizsgálatot folytatták le. Ezeknek a feljegyzéseknek (vizitációs jegyzőkönyveknek) köszönhetően a 17. század második felétől bőséges adat van a lelkészi-mesteri fizetésekről, illetve a lelkészek és mesterek alkalmazásáról is.

A lelkészeket, tanítókat a gyülekezet alkalmazta az egyházmegye esperesének tudtával és engedélyével. Az évenként megtartott egyházmegyei vizitációnak fontos eseménye volt a lelkész és a mester munkavégzésének vizsgálata, amely legtöbb esetben abból állt, hogy megkérdezték, meghallgatták a gyülekezet jelenlévő tagjait a két tisztviselővel kapcsolatosan. Ha gond, hiányosság merült a hivatásuk gyakorlásával vagy életvitelükkel, magatartásukkal kapcsolatban, a vizitációs bizottság helyben meghozta a szükséges döntést, vagy amennyiben a súlyosabb esetről volt szó, az ügy teljes kivizsgálását és az ítélet kimondását az egyházmegyei zsinatra (parcialis zsinat) halasztották.¹⁷

A vizitáción a gyülekezet tagjainak kellett nyilatkozniuk arról is (amennyiben főnemes is élt a településen, véleménye felülírhatta a gyülekezet tagjainak véleményét), hogy meg kívánják-e tartani a lelkészt vagy mestert, illetve azoknak is nyilatkozniuk kellett arról, hogy abban a gyülekezetben kívánnak-e a továbbiakban maradni, vagy el akarnak menni. Számtalan olyan esetről tudunk, amikor a lelkész vagy tanító munkájával kapcsolatban nem merül fel kifogás, de a gyülekezet mégsem „marasztja meg”, mint ahogy olyan eset is előfordult, hogy a lelkész-

¹⁴ Uo.

¹⁵ KRETK III. 541–543.

¹⁶ Uo. 542–543.

¹⁷ *A Küküllői Református Egyházmegye Parcialis Zsinatainak végzései*, I. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső, Ósz Sándor Előd, Tóth Levente. Kolozsvár 2008.

nek vagy tanítónak nincs különösebb kifogása a gyülekezet ellen, fizetését is megkapta, de mindezek ellenére sem kívánt az adott gyülekezetben maradni. Új lelkész és tanító alkalmazására csak akkor kerülhetett sor, ha a korábbi lelkész és tanító minden járandóságát rendezte a gyülekezet, illetve a lelkész és a tanító is rendezte esetleges adósságait.

Üresedés esetén az esperes tudtával és bejegyzésével új lelkészt, tanítót fogadott a gyülekezet. Sajnos, a küüllői egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveiben semmiféle adat nem maradt fenn ezzel kapcsolatosan. Az viszont bizonyos, hogy a lelkész, illetve a tanító megválasztására és a hivatal elfoglalására az esperesi vizitáció után került sor.

A mester és a lelkész javadalmazását a conventio (díjlevél) rögzítette, amelynek módosítása kizárólagosan a partialis zsinat hatáskörébe tartozott. Díjlevélben rögzítették a lelkész és a tanító járandóságát, és részben a munkaköri leírásokat is. A díjlevelek kialakulása és írásban való rögzítése valamikor a 16. században történt meg, de az általunk ismert első írásos formái a 17. századból származnak. A küüllői egyházmegye területéről a 1676-ból fennmaradt díjlevelek a következők: Balavásár, Csávás, Búzásbesenyő, Gógán, Gógánváralja, Héderfája, Kerelő, Kerelőszentpál, Kóródszentmárton, Küüllőszéplak, Küüllővár, Magyarherepe, Magyarkirályfalva, Magyarsülye, Marosbogát, Marsocsapó, Marosdátos, Marosugra, Mezőbodon, Nagykend, Magymedvés, Radnót, Sövényfalva, Vámosgálfalva. Néhány évvel korábban jegyezték le a szőkefalvi (1673), 1677-ben az erzsébetvárosi és nagyteremi díjlevelet. A díjlevelek összeírását a legtöbb gyülekezetben 1714-ben és 1749-ben megismételték. Ott ahol megkérdőjelezték a lelkészi - mesteri fizetést, vagy új gyülekezetet alapítottak, tanítói állást szerveztek, az esperesi vizitáció jegyzőkönyvében újra leírták a díjlevelet, ha pedig gyülekezet alapításról vagy új állás szervezéséről volt szó, akkor helyben állították össze a díjlevelet.¹⁸

A Küüllői Református Egyházmegyében a mesteri fizetés megállapítása az erdélyi református egyházban megszokott módon történt. A 17. századi díjlevelek nem rendelkeztek külön a lelkészi és a tanítói fizetésről, hanem az általános szokás szerint a lelkészi fizetést határozták meg, a díjlevél végén pedig megjegyezték, hogy a mester a lelkész járandóságának felére-kétharmadára jogosult, vagy akár külön fel is sorolták. A küüllői egyházmegyében a lelkészi fizetés a következőkből állt: minden házas ember 1 kalangya búzát, 1 kalangya zabot, 1 veder mustot és 1 szekér fát fizetett, illetve mindenféle gabonának, mustnak a negyedét. Ehhez járult a kazuáliák (alkalmi szolgálatok) utáni juttatás: esketésért 25 dénár (ha más gyülekezetbe tartozott, akkor 1 forint), temetésért 1 forint, keresztelésért 1 tyúk és 1 kenyér.¹⁹ Ezenkívül a járandóságához tartozott a lelkész vagy mester művelésében lévő föld (ez településenként változott), illetve meghatározták azt is, hogy ebből mennyit köteles megművelni a gyülekezet (ritka eset-

¹⁸ Magyarsülyében 1780-ban szervezték meg a mesteri állást, és ekkor határozták meg a tanító járandóságát is. KRETK. III. 414.

¹⁹ KRETK I. 346., KRETK IV. 16–19.

ben a mesternek is járt a fizetés mellé szántóföld).²⁰ Az ifjú legények és az özvegyek fél bért adtak, az özvegyek, akik nem gazdálkodtak, általában 3 sing vásznat.²¹ Néhány településen az általános díjlevél előírásától eltérően javadalmazták a lelkészt. Így történt ez Gógánban, Kutyalván, Küküllőpócsfalván stb. is.²²

A mester fizetése korántsem volt egyforma a lelkészi fizetéssel, annak csak felét, kétharmadát kapta. Általános szokás szerint minden gazda 1-1 kalangya búzát, zabot fizetett, 1 veder mustot, 1 kenyeret és a lelkésznek szánt 1 szekér fa harmadát, alkalmi istentiszteletek (kazuáliák) utáni járandósága 12 dénár és egy kenyér volt.²³ Küküllőváron, ahol a mester mellett négy diák tanított, a fizetés alakulása következőképpen történt: a várból 20 forintot, 25 véka búzát, 20 veder mustot, 1 „kövér” disznót, a szombati malomvám harmadát kapta; a köznemesektől: Horvát Dávid öt véka búzát, Horvát Sámuel és Miklós további öt vékát fizetett. A gazdától 3-3 véka búza, másfél veder must, 1 szekér fa volt a járandóság. A mester mellett tanító diákok fizetése a következő volt: diákonként 1-1 forint, havonta 2-2 véka búza, 1-1 font túró, kétvétenként 1-1 öltöző köntös és hosszú mente, illetve a boldogfalvi szombati malomvám negyede.²⁴ Ugyanilyen gazdag eklézsia volt a vámosgálfalvi is. Itt a mesternek az Apaffi háztól 20 véka búza, 10 veder bor, a szombati malomvám harmada járt. A köznemesek név szerint szerepelnek a díjlevélben: Fekete Péter 6 véka búzát és 6 veder bort adott a mesternek, Alvinczi Sámuel búzából és borból is tetszés szerint, a gazdák szokásos meghatározás alapján: 1-1 kalangya búzát és zabot, 1-1 veder bort, a lelkésznek járó fél szekér fa harmadát, 1 kenyeret és *ázalékra* 1 dénárt.²⁵

A fizetések kézbesítése a legtöbb esetben késett. A vizitációs jegyzőkönyvek visszatérő megállapítása közé tartozik az, hogy a lelkész és a mester nem kapta meg időben a fizetését, s emiatt az egyházmegyei vizitációs bizottságnak kellett fellépnie, hogy a „restantiában” lévő fizetést a gyülekezet tagjai törlesszék. Búzásbesenyőn 1795-ben panaszolta a mester, hogy búza járandóságát nem fizették meg, nincs amit ennie.²⁶ Csáváson 1713-ban a tanító miatt tett panaszt a Szent Visitationak, hogy a gazdák nem akarják beszolgáltatni fizetését, és elvárják, hogy a tanító járjon utána. Az esperesi vizitáció viszont utasította az egyházfiaikat, hogy az elmaradt béreket *szedjék fel*, ugyanis ez az ő feladtuk volt.²⁷

²⁰ KRETK III. 52., KRETK IV. 11–18. Összehasonlításként lásd: *A Sepsi Református Egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvei, 1728–1790.* Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár 2005. 13–14.

²¹ KRETK III. 52.

²² Helyenként különbséget tettek a rendes kalangya és az öreg kalangya között. Gógánban 1732-ben a lelkész 30 kévét kapott, a mester 20 kévét, a lelkész 10 kupa mustot, a mester 6 kupát. Ugyanitt 1749-ben a lelkész 2-2 öreg kalangya búzát, 2-2 veder mustot kapott. KRETK II. 163–164. Kutyalván a lelkésznek a gazdák 3-3 kalangya búzát adtak, Kutyalván csak fél szekér fát, Küküllőpócsfalván minden gazda három szekér fát és 2 kalangya búzát. KRETK III. 34., 125.

²³ KRETK I. 279.

²⁴ KRETK III. 196.

²⁵ KRETK IV. 538.

²⁶ KRETK I. 273.

²⁷ KRETK I. 286.

Ugyancsak visszatérő panaszként fordul elő az is, hogy egyes gazdák nem hajlandók kifizetni a mester bérét. Ilyen esetben a vizitáció utasította az egyházközség gondnokát, hogy a *vétkes* marháját foglalja le (*kösse el*).²⁸ Az özvegyaszonyok és azok az ifjú házasok, akik szüleiknél laktak, nem akarták az egész bért kifizetni, hanem annak csak a felét. Általános kötelezettségzegésként fordult elő az alkalmi istentiszteletek után járó fizetés megtagadása. Ezeknek orvoslása is a vizitációra hárult.²⁹

A tanítók feladata

A 17–18. században a tanítók feladata kettős volt. Az istentiszteletek és az alkalmi szolgálatok (keresztelés, esketés, temetés) során ők vezették az éneklést, a lelkész akadályoztatása, betegsége esetén lévitaként lelkészi szolgálatot végeztek (prédikáltak, de a sákramentumok kiosztását, az esketést és a temetést kizárólag a lelkész végezhetette), valamint feladatukhoz tartozott a harangozás is. Lelkészi feladatokat általában a filiában (leányegyházközség) a mesterek végezték kizárólag az úrasztalától, szószékre nem mehettek fel.³⁰ Csak akkor prédikálhattak, ha a helyi lelkész, vagy ez esperes felhatalmazta, (engedély nélküli prédikáció miatt szigorúan megbüntették), de előfordult olyan eset is, hogy a lelkész halála miatt a tanítónak kellett ellátni az istentiszteleti szolgálatokat (Gógánváralján 1797-ben jegyezték fel, hogy a lelkész halála miatt a mester tartotta a *kultuszt*, szolgálatával elégedettek voltak).³¹

A mester másik feladata a gyermekek tanítása volt. Tanítói képzettségük viszont hiányos volt, nem rendelkeztek pedagógiai felkészültséggel. Általános vélekedés szerint erre nem is volt szükség, ugyanis, aki tud írni-olvasni, az másokat is képes megtanítani erre. A mesterek iskolai feladatához tartozott az olvasás és esetleg az írás tanítása, a hitvallások és bibliai történetek megismertetése, az énekek tanítása és matematikai alapismeretek átadása. Mindamellet, hogy a 16. században a református egyház nagy gondot fordított az iskolai hálózat működtetésére és a lehetőségekhez mérten mindenütt felállították az iskolát, az oktatási folyamat rosszul működött.³²

A mesterek feladatául szabták ugyan a tanítást, de az iskolai infrastruktúra hiányzott. Nem volt megfelelő osztály, a gyermekek pedig nem jártak iskolába. Ugyanilyen gondnak számított a mesterek és a szülők motiválatlansága. Ennek eredményeként sok településen a tanítás folyamata akadozott, néhány településen visszatérő gondot jelentett a tanítók magatartása és hozzáállása. Balavásárról 1721-ben jelentették, hogy a tanító, Tótfalusi Sámuel sokat van távol, emiatt nem

²⁸ KRETK. I. 714.

²⁹ KRETK I. 713–716., KRETK II. 657–660., KRETK III. 594–596., KRETK IV. 838–841.

³⁰ A balavásári mester 1786-ban nem akart az úrasztalától prédikálni, de a törvények nem ismerete miatt a vizitáció eltekintett a büntetéstől. KRETK I. 86.

³¹ KRETK. II. 223.

³² Az iskolarendszer működésének hiányosságairól lásd: Kolumbán Vilmos József: A református népoktatás elvi alapjai. Népiskolai reformjavaslatok In: *Református Szemle* 109 (2016/2) 191–201.

foglalkozik a tanítással, csúnyán beszél.³³ Három évvel később, 1724-ben Dálnoki Péterről tették szóvá, hogy akadozik a prédikációban (lévitai szolgálatot is betöltött), 1726-ban Kiliti Péter tanító kapcsán sérelmezték, hogy a hosszú utazások miatt nem látta el feladatát, nem tanított, emiatt megintették, de két évvel később, 1728-ban újra ugyanazokkal vádolták meg.³⁴ Ugyanezzel a vádakkal illeték a marosugrai tanítót 1742-ben, a nagykendit 1648-ban.³⁵

A tanítást hátráltatta a megfelelő osztályterem hiánya is. Annak ellenére, hogy már a 17. században az iskolák felállításával egy időben szorgalmazták az osztályterem létesítését, legtöbb településen viszont nem építettek classist, és ezért a mester a saját lakóházában tanított, ami természetesen káros hatással volt az oktatásra. Az ilyen tanító, ha tehetett, elhanyagolta az oktatást, tanítványai, ha voltak is, elszéledtek.³⁶ Dányánban 1749–1787 között a vizitáció folyamatosan azzal szembesült, hogy a mester nem tanított, mivel nem volt osztályterem, a mesteri ház pedig kicsi volt. A bizottság következetesen felszólította a falut az iskolaépítésre, de a gyülekezet nem engedelmeskedett.³⁷

Désfalván is hasonlóan gondok merültek fel 1741-ben, nem volt osztályterem, a mester nem tanított. A vizitációs jegyzőkönyvből viszont kiderül az is, hogy Gyalakuti Sámuel mester felesége nem engedelmeskedett senkinek, káromkodott, rendszeresen szidta a gyermekeket, emiatt a gyermekek nem jártak iskolába, a mester pedig nem tanította őket, mert a felesége elkergette a tanulni vágyókat.³⁸ Gógánban 1735-ben (talán Bányai Palládi Istvánról van szó, aki később Csáváson is szolgált) azt jegyezték fel, hogy osztályterem hiánya miatt nem tanított, egy évvel később már hanyagsággal is vádolták, amikor kiderült, hogy verte a tanítványait.³⁹ A gógáni filiában, Gógánváralján Tusán Tamásról írták 1755-ben, hogy nem akar tanítani, részeges, tanítványait marhapásztornak nevezi.⁴⁰ Ugyanilyen panaszokat jegyeztek fel 1722-ben és 1731-ben Haranglábban, ahol már 1720-tól biztosan volt classis, de a mester nem tanított.⁴¹ Kutyfalván Dániel báró ígérte meg 1787-ben, hogy új parókiát építtet a tanítónak, a régi parókiát pedig osztályteremnek alakítják át.⁴² Küküllőpócsfalván a tanító részegeskedése miatt nem jártak iskolába, emiatt a vizitáció áthelyezte.⁴³ A marosbogáti mester 1734-ben

³³ KRETK. I. 56.

³⁴ KRETK. I. 60–61., 64. Kiliti Péter mentségére hozzá kell tenni, Balavásárhoz tartozó filiában, Egrestőn senki sem járt templomban.

³⁵ KRETK IV. 881., 882.

³⁶ A csávási mesterről panaszolták 1715-ben a falu lakói a vizitáció előtt, hogy nem tanít, emiatt tanítványai nincsenek. KRETK. I. 289. Márkosfalvi Karda Balázs dányáni mester 1767-ben, amikor a vizitáció számonkérte, hogy miért nem tanít, az osztályterem hiányára hivatkozott, illetve arra, hogy kicsi a mesteri ház. Három évvel később, 1770-ben utódjáról, Bányai Palládi Istvánról kiderült, csak énekelni tanította a gyermekeket (valószínűleg az osztályterem hiánya miatt). KRETK. I. 374–375.

³⁷ KRETK I. 364–385.

³⁸ KRETK II. 33–35.

³⁹ KRETK II. 156–158.

⁴⁰ KRETK II. 198.

⁴¹ KRETK II.234., 243.

⁴² KRETK III. 72.

⁴³ KRETK III. 127.

tanítás helyett küldöncnek használta a gyermekeket.⁴⁴ Maroscsapón 1776-ban olyan tanítót kívántak alkalmazni, aki tud énekelni.⁴⁵ Marosugrán megintették a mestert, hogy üljön otthon, tanítsa a gyermekeket.⁴⁶

Az iskolaépület, tanítás, tanítványok

A 17–18. században kükküllői egyházmegye gyülekezeteinek többsége nem rendelkezett különálló iskolaépülettel. Classisnak nevezett osztályterem alig néhány településen volt (Egrestő, Bonyha, Csávás, Erzsébetváros, Gógán, Gógánváralja, Kiskend, Küküllőalmás, Küküllővár, Magyarherepe, Nagykend, Radnót, Vámosgálfalva). Iskolaház nélkül a tanítás többnyire a mester lakásán, vagy mester hiányában a parókián folyt. Ott, ahol sikerült főúri adományokból vagy a gyülekezet erőfeszítéséből külön iskolaépületet építeni, annak fenntartása, ahogyan a többi egyházi épület esetében is, nehézségbe ütközött. Az iskolával rendelkező településeken a vizitáció a parókiához, mesteri lakáshoz és templomhoz hasonlóan megvizsgálta az iskolaépület állapotát is. Visszatérő gond volt a kerítés hiánya, sürgették a tetőzet javítását, a kapu felállítását, ugyanakkor néhány tanítót azért marasztaltak el, mivel a conventióban előírt fabérét nem kapta meg, ezért az iskola kerítését eltűzelte.⁴⁷

Iskolaépület megépítésének az igénye a 18. század második felében erősödött meg. Azokban a falvakban, ahol nem volt classis, a vizitáció sürgette annak megépítését: Haranglábton 1780-ban rendelték el az osztályterem építését, de 1785-ig nem történt semmi.⁴⁸ Héderfáján 1780-ban döntötték el, hogy tantermet építenek, 1788-ban a szolgabíróval, 1789-ben a Parcialis Zsinattal fenyegetik a falut, ha nem kezdenek hozzá az építéshez, de iskola még 1800-ban sincs.⁴⁹ Kiskenden 1650-ben volt iskola, de az épület a 18. századra elpusztult, ezért 1775-ben iskolaépítésről határoznak.⁵⁰ Kutyfalván a patrónusok ígérték meg a támogatást 1798-ban, de még két év múlva sincs épület.⁵¹ Magyar királyfalva 1654-ben már rendelkezett iskolával, de a kutyfalvi iskolához hasonlóan ez is elpusztult, 1732-ben sajnálattal állapították meg, hogy nincs schola, újat kell építeni.⁵² Magyarsülyében 1793-ban, Nagyteremiben 1789-ben sürgetik az építést, Vásmogalfalván 1680-ban még volt iskola, de 1734-ben tanításra alkalmatlannak minősítik, 1744-ben új tanterem építéséről döntenek, 1757-ben viszont még nincs megépítve.⁵³

Az osztálytermek berendezése a lehető legegyszerűbb volt. A 16. századi iskolaábrázolások szerinti berendezés a 18. századra sem sokat változott. A gyer-

⁴⁴ KRETK III. 751.

⁴⁵ KRETK IV. 63.

⁴⁶ KERTK IV. 89.

⁴⁷ Pl. a csávási mester 1726-ban. KRETK. I. 296.

⁴⁸ KRETK II. 321.

⁴⁹ KRETK II. 331.

⁵⁰ KRETK II. 369.

⁵¹ KRETK III. 728.

⁵² KRETK 315., 335.

⁵³ KRETK IV. 855.

mekek támla nélküli padokon ültek, a mesternek külön asztala volt, onnan tanított, ezt egészítette ki az írás oktatására szánt tábla és a mester asztalán lévő olvasókönyv, amelyből a tanítványok felváltva olvastak (a vizitációs jegyzőkönyvek nem jegyezték fel, hogy milyen könyveket használt a mester). Ezenkívül az osztályban volt még egy kemence, ahová a gyermekek otthonról vitték a fát, és a nevelés elmaradhatatlan eszköze, a virgács, vessző. A termek sötétek voltak és elhanyagoltak.

A gyermekek iskolába járási hajlandósága rossz volt. Volt olyan tanító, aki a faluban lévő gyermekek 10 százalékát tudta csak tanítani, a többi nem járt iskolába. Gógánváralján 1788-ban a 30 gyermekből csak négy járt iskolába, Csáváson 1786-ban a 60-ból 25, Kóródszentmártonban 1799-ben csak hat, Gógánban 1716-ban, Héderfáján 1772-ben és 1777-ben (1788-ban is) csak kettő, Haranglábban 1791-ben a mester azért nem tanított, mert nem volt, akit.⁵⁴ A szülők hozzáállása kifogásolható volt, gyermekeik taníttatásának semmiféle hasznát nem látták, ezért inkább a mezei munkában használták őket annak ellenére is, hogy a tanév megállapításakor figyelembe vették a mezei munkát. 1791-ben a vizitáció arra kérte a nagykendi szülőket, hogy gyermekeiket legalább Szent Márton napjától Szent György napjáig járassák iskolába.⁵⁵ Gógánváralján viszont éppen a szülők sérelmezték, hogy a mester aratás és szüret között nem tanít, a vizitáció pedig felszólította a mestert, hogy a meghatározott mód szerint tanítson.⁵⁶ Désfalván 1786-ban csak karácsony után kezdtek tanulni.⁵⁷

A vizitáció mindenféle eszközt felhasznált, hogy a szülőket és a gyermekeket jobb belátásra bírja. Kötelezték a szülőket, hogy gyermekeik akár járnak iskolába, akár nem, kötelesek a tanításért járó bért megfizetni. Azt is kilátásba helyezték, hogy amennyiben a gyermek nem tanulja meg az elvárható minimumot, nem fogják az úrasztalához bocsátani.

A 16. században a népiskolák számára ugyan meghatározták a tananyagot (hit ismerete, éneklés, olvasás és esetleg matematika), ennek megvalósítása viszont sok mindentől függött. Tudunk olyan mesterről, aki csak énekelni tanította a gyermekeket, de olyanról is, akiről megjegyezték, hogy tanítványai jól tudnak olvasni. 1785 után kötelezővé tették az iskolák ellenőrzését és a gyermekek vizsgáztatását, de ettől a tanítás minősége és a gyermekek felkészültsége nem sokat változott. Héderfáján, ahol az oktatásban a 18. század közepén súlyos gondok merültek fel, a vizitáció 1740-ben ugyan tudomásul vette a gyermekek és szülők közömbösségét, de kérte a mestert, hogy Isten útaira és a kegyességre szoktassa tanítványait, 1751-ben kihangsúlyozták, hogy a hitnek articulusait mindenkinek tudni kell, 1772-ben pedig minimális követelményként határozták meg, hogy legalább a magyar olvasást sajátítsa el mindenki.⁵⁸

⁵⁴ KRETK II. 219, KRETK I. 330., KRETK II. 145., 270, 324., 329–330., 436.,

⁵⁵ KRETK IV. 845.

⁵⁶ KRETK II. 216.

⁵⁷ KRETK II. 48.

⁵⁸ KRETK II. 303., 309., 316.

Összefoglalás

A reformátorok iskolával kapcsolatos elképzelése az volt, hogy a népiskolai oktatás révén minden emberhez eljusson a minimális tudás. Tantervük középpontjában a *hit ágazatai*, bibliai történetek, éneklés és az olvasás, valamint a számtan elsajátítása volt, és csak a 18. század második felében a felvilágosodás hatására egészítették ki a tantervet a természettudományok alapismereteivel.

A tanítók felkészületlenségének orvoslását csak a 18. század második felében próbálták meg orvosolni, de a Kiss Gergely-féle kezdeményezés elbukott és a tanítóképzők felállítása a 19. századra maradt. Azok a tanítók, akik képzésben ugyan nem részesültek, de hivatásuknak érezték a tanítást és a nevelést, apró sikereket értek el. Azt a néhány gyermeket, akik iskolába jártak, megtanították olvasni és esetleg írni, de teljes értékű munkát nem végeztek a szülők makacssága és az iskolai infrastruktúra elmaradottsága miatt. Osztályterem, ha voltak is, nem feleltek meg az elvárásoknak: nem volt könyv, valószínűsíthető, hogy sok helyen tábla sem, a gyermekek csak esetlegesen jártak iskolába. A mesterek dolgát nehezítette továbbá az is, hogy ők voltak a harangozók, kántorok, az istentiszteleten ők vezették az éneket. Emellett gondoskodtak családjuk fenntartásáról, földet műveltek. Tagjai voltak a parciális zsinatnak, amelyik egyszerre védelmezte, de ha kellett fegyelmezte is őket. Közvetlen munkatársuk a helyi lelkész volt, akinek engedelmességgel tartoztak, ha el akartak utazni, tőle kértek engedélyt, beleegyezést.